

הרב פרופ' נריה גוטל

טיול ארצישראלי: בחינה הלכתית*

כי הארץ הזאת אל ד' יתברך, ומפני כך ההולך בה הוא גם כן אל הד' יתברך, וכל אשר הוא אל ד' יתברך, יש לו עולם הבא.

מהר"ל, חידושי אגדות, כתובות קיא ע"ב

ההולך ארבע אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן עולם הבא, מחמת שמשך על עצמו רוח קדושה.

אוצר נחמד, על הכוזרי, מאמר ב אות כב

פתיחה

כמות הסיורים בה מחוייבת סטודנטית מכללת 'אורות ישראל' אינה זעומה כלל ועיקר. דבר זה נכון לא רק לגבי אותן סטודנטיות שבחרו להתמחות בלימודי ארץ ישראל, שם הדבר מתבקש, אלא גם כל יתר הלומדות נדרשות למספר סיורים לא מבוטל, המשתנה מהתמחות להתמחות. חובה זו המוטלת על התלמידות, מצדיקה ברור מהותי על מקומו ועל ערכו של טיול ארצישראלי, וזאת בשלושה מישורים עיקריים: ליבון מימד הגותי, בחינת מימד הלכתי, קביעת גבולות ותיחומים. משהו מעניינים אלה, על קצה המזלג, להלן.

א. "אין לך בזמן הזה מי שהולך לטייל"?

נפתח תחילה בשני ציטוטים המבטאים, לכאורה, נימה מסוייגת מטיול בכלל. בשו"ת התשב"ץ (חלק ד טור ג - חוט המשולש - סימן יא) כתב הרשב"ץ:

ובודאי דאין לך בזמן הזה מי שהולך לטייל, כי עלו על צוארנו העולים והמסי' והארנוניות ובפרט שכל הדרכים בחזקת סכנה כי רבו השוללים והבוזזים בין בספינות שבים בין בשיירות שביבשה ואין אדם מסכן עצמו ללכת אלא מדוחק גדול, ולא לטייל.

לא רחוקים מכך גם דבריו של הרב אליהו ליפשיץ, הכותב בשו"ת שם אריה (סימן כז):

... אמרו חז"ל כל הדרכים בחזקת סכנה, ועם כל זה מותר לצאת לדרך, אך אם ההליכה

אינה אלא לשוטט בעולם ולראות דברים חדשים וכדומה... מהראוי להרחיק מזה. רק

לצורך מזונות או סחורה... מה שהוא מנהגו של עולם – אין לחוש לסכנה.

דברים כדרבנות אלה מדברים, לכאורה, בעד עצמם ואינם רואים בעין חיובית כלל וכלל את היציאה לטיולים.

ולא היא, ומשתי סיבות: ראשית, ברור לחלוטין שהנימוק המרכזי לשלילתם את הטיול, אינן אלא הסכנות הממשיות הכרוכות בכך – הן סכנה פיסית והן סכנה כלכלית, אך הם אינם יוצאים חוצץ נגד הטיול שאינו מסוכן; שנית, השלילה מתמקדת בטיול שמגמתו הנאה גרידא, לא כזה שכרוך בהיבט מצוותי, כנדון דידן. בהתאם לכך, מידת היותם משאב משמעותי לענייננו, מוגבלת למדי.

להלן נבקש אפוא לתת דעתנו לשאלות הבאות:

* שיעור במסגרת יום עיון מכללתי לזכרו של ד"ר מ' בר-לב, אביב תשס"ד.

- האם טיול "סתמי" בארץ ישראל, נושא מטען של "צורך" במשמעו ההלכתי, על כל המשתמע מכך לעניין עירוב תחומין ולעניין שמחה ברגל?
 - כיצד מוגדר טיול בארץ ישראל: האם כ"מצוה"? האם כ"מעלה"? האם רק כ"זכות"? או שאינו אלא "רשות"?
 - באיזו מידה מותרת הסתכנות בטיול?
 - מה מקומו של טיול ארצישראלי כאשר הוא בא על חשבון ביטול מצוה, כשיביה בסוכה וכתלמוד תורה?
 - כיצד ראוי להתייחס לעירובי בניס-בנות במהלך טיול?
 - מה מקומה של יציאה מארץ ישראל חוצה לה לצרכים חינוכיים, כדוגמת סיור במחנות השמדה או סיור לימודי כללי; מה מקומו של 'מסע שורשים'; והאם יש מקום לצאת חו"ל במטרת נופש ומרגוע?
- להלן ניתן דעתנו להיבטים אלה, על קצה המזלג.

ב. "לטייל - חשיב לדבר מצוה"

מדברי אחדים מן הפוסקים עולה שהם ראו בהליכה לטיול, גם לא בארץ ישראל, משמעות מצוותית שדי בה - לכל הפחות - לרף הנמוך הנדרש לתחומים הלכתיים מסויימים. כך רבי ישראל איסרליין, בתרומת הדשן (א', סימן עז), אשר נשאל - "הא דפסקו הגאונים שאסור לערב עירובי תחומין אלא לדבר מצוה, אם יש לישראל פרדס יפה חוץ לתחום, והיה חפץ ללכת שם ביו"ט ע"י עירוב, כדי לטייל ולשחוק שם לשמח ביו"ט ע"י עירוב, חשיב כהאי גוונא לדבר מצוה או לאו?", השיב:

יראה דשרי לערב כהאי גוונא, דהולך ביו"ט לטייל חשיב לדבר מצוה. והכי איתא באשירי ובהגה"ה במיימון בשם רבנו תם, דמוציאין הקטן ביו"ט אם אביו רוצה ללכת לטייל בשמחת יו"ט, ולא יוכל להניח הקטן יחידי בבית, וחשיב הך הוצאה לצורך יו"ט כמו קטן למולו וס"ת לקרות בו. ותו נראה דבכל דהו חשיב דבר מצוה לערב בשבילו.

וכמותו הכריע הרמ"א בשולחן ערוך (אורח חיים, סימן תטו סעיף א). המחבר כתב (שם) כי "אין מערבין עירובי תחומין אלא לדבר מצוה, כגון שהיה רוצה לילך לבית האבל, או לבית המשתה של נישואין, או להקביל פני רבו או חבריו שבא מן הדרך וכיוצא באלו", והרמ"א הבהיר כי הוא הדין גם אם "רוצה לילך לטייל ביום טוב או שבת בפרדס שיש בו שמחה,¹ בזה מקרי דבר מצוה". אפיק אחר המביא לידי ביטוי את ערך הטיול, גם זה שבחו"ל, משתמע מדבריו של שיבולי הלקט (סדר עצרת, סימן רסב), כאשר הוא דן בשאלה כיצד מקיימים מצות שמחה ברגל בזמן הזה, ותחילה הוא מציין לסוגיית הש"ס (פסחים קט ע"א): "... חייב אדם לשמח את ביתו ברגל... במה משמח... אנשים בראוי להם - ביין, ונשים בראוי להם - בבבל בבגדי צבעונין, בארץ ישראל בבגדי

¹ בהקשר זה ראוי להיזכר הסתייגות המשנה ברורה (שם סק"ה): "בפרדס שיש בו שמחה - מיהו פשוט דמירי בשמחה של היתר אבל לפי מה שמצוי בעו"ה באיזה מקומות בעיירות גדולות שעוסקין שם בהוללות ובהתערבות זכרים ונקבות, לזה בודאי אין לערב דמקרי דבר עבירה ולא דבר מצוה, וכבר צווחו על הוללות זו כמה גדולים, והשומר נפשו ירחק מלילך שם וע"ז אמר דהע"ה אשרי האיש אשר לא הלך וגו'"; וראה להלן ו', בהדרכות רבנו הרצ"ה.

פשתן המגוהצין... בזמן שבית המקדש קיים אין שמחה אלא בבשר... עכשיו שאין בית המקדש קיים אין שמחה אלא בייין...". על כך הוא מוסיף: "כתב בעל היראים ז"ל, למדנו שכל שמחה הראויה לאדם וכל דבר המשמחו חייב אדם לעשות ברגל בכל דבר שלבבו מוצא שמחה וקורת רוח, באכילה ושתייה וטיול וכל דבר ששמחה היא לו חייב לעשות". ניתן לקיים אם כן בטיול את חובת השמחה ברגלים.

ג. כל המהלך ארבע אמות בארץ ישראל

שתי הבהרות יסודיות צריכות להיאמר ביחס למקורות הקודמים: הם עסקו בטיול בכלל, לאו דווקא זה המתקיים בארץ ישראל; הם נסבו על תחומים בהם ניתן להסתפק ברף נמוך של "צורך". שתי הנקודות משולבות זו בזו, שכן הן אינן רואות בטיול כשלעצמו ערך מצוותי; הוא אינו אלא אמצעי לשמחה. לא כן המקורות הבאים, שעניינם טיול ארצישראלי דווקא, וערך עצמותי.

בבראשית (יג, יז) נאמר לאברהם: "קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה". רמב"ן (על אתר) נתן דעתו להוראה זו, והעלה לגביה שתי אפשרויות:

יתכן שזה רשות כרצונו, אמר לו בכל אשר תרצה ללכת בארץ לך, כי אהיה עמך ושמרתיך מרעת הגוים, כי לך אתננה, כלומר שלך תהיה. ואם היא מצוה שילך בה כל ארכה ורחבה להחזיק במתנתו... לא נצטווה לעשות זה מיד. והנה עשה כן, כי עתה היה במזרח ואחר כך הלך אל ארץ פלשתים שהוא במערב, והנה קיים המצוה בחייו.

לדידה של הפרשנות הראשונה, לא מדובר בהוראה מצוותית מחייבת אלא רק "רשות"; לדידה של הפרשנות השנייה, לעומת זאת, אברהם הצטווה על ההילוך ולימים גם ביצע זאת: "קיים המצוה בחייו". תימוכין לפרשנות השנייה ניתן למצוא בתרגום יונתן (שם): "קום טייל בארעא ועביד בה חזקתא"². לאמור זהו טיול המביא למעמד חדש של הארץ, ויצירת מעמד כזה יש להניח שאיננו עניין ל"רשות" גרידא.

ניתן כמובן לטעון שגם אם במצוה עסקינו, הרי אין זו אלא מצוה לשעה ולאדם, ולא לדורות ולכלל. כאן משתלבת אפוא אימרת-הבסיס לכל הדין בסוגייה:

"נותן נשמה לעם עליה ורוח להולכים בה" (ישעיה מב, ה), א"ר ירמיה בר אבא א"ר יוחנן: כל המהלך ארבע אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן העולם הבא.

בבלי כתובות קיא ע"א

אמירה זו, הממוקדת בארץ ישראל ומסתפקת בהילוך ארבע אמות, מבטאת ללא ספק הערכה ייחודית וגבוהה ביותר – "בן העולם הבא"! – לטיול הארצישראלי. ואם את נפשך לומר, שמא אין זו אלא אמירה הגותית גרידא, דוק ותשכח שהרמב"ם מציינה במשנה תורה (הלכות מלכים ה, ט-יא), ברצף עם הנחיות הלכתיות מעשיות:

אסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ לעולם, אלא ללמוד תורה או לישא אשה או להציל מן העכו"ם ויחזור לארץ, וכן יוצא הוא לסחורה, אבל לשכון בחוצה לארץ אסור אלא אם כן חזק שם הרעב... ואף על פי שמותר לצאת אינה מדת חסידות, שהרי מחלון וכליון שני גדולי הדור היו ומפני צרה גדולה יצאו ונתחייבו כלייה למקום.

גדולי החכמים היו מנשקין על תחומי ארץ ישראל ומנשקין אבניה ומתגלגלין על עפרה...

² השווה בבלי בבא בתרא ק ע"א; ירושלמי קידושין א, ג.

אמרו חכמים כל השוכן בארץ ישראל עוונותיו מחולין... אפילו הלך בה ארבע אמות זוכה לחיי העולם הבא, וכן הקבור בה נתכפר לו, וכאילו המקום שהוא בו מזבח כפרה...
ושמא עדיין תאמר שאין איזכור זה שבמשנה תורה אלא "העשרה", הרחבה הגותית המלווה כנספח את הרובד ההלכתי עצמו, הרי באים הדברים המפורשים בשיירי כנסת הגדולה (יו"ד, הלכות נדרים, סימן כג, הגה' ב"י סק"ו) ומציגים בזה דיעות חלוקות. הדיון שם מתמקד באותו שנדר "לעלות לזיהרא" – להגיע ארצה ולהשתטח על קברי צדיקים – ועתה הדבר קשה לו, והשאלה היא אם בנדרי מצוה עסקינן או בנדרי הרשות, ונפקא מינא להתרה: "מה שכתב הרב [היינו הרדב"ז] שהנודר לעלות לזיהרא דליכא בזה מצוה, כמדומה לי שראיתי בספר שלטי הגבורים במסכת כתובות³ דמצוה ללכת ארבע אמות בארץ ישראל". הרדב"ז אם כן לא ראה בכך "מצוה", ולעומתו השלטי גבורים סבור שהילוך ארבע אמות אכן הוא "מצוה".

חילוקי דיעות דומים באים לידי ביטוי אצל המגן אברהם. בשולחן ערוך (או"ח רמח"ד, ד) אסר המחבר לצאת בשיירה למדבר ג' ימים קודם שבת, אך החריג מזה את "העולה לארץ ישראל – כיון דדבר מצוה הוא".⁴ ובכן מי הוא העונה לתיאור "העולה לארץ ישראל"? רק זה שעולה על מנת להתיישב בקביעות או גם זה שמגיע על מנת לטייל ומתעתד לשוב חו"ל? הציע בזה המגן אברהם (שם ס"ק טו) שתי דיעות: "העולה לארץ ישראל - דוקא ע"ד להתיישב; וי"א אפי' ע"מ להחזיר, כיון דאפי' מהלך ד"א בא"י מצוה היא". לפנינו אם כן דיעות חלוקות בשאלה עד כמה ניתן להטעין משמעות הלכתית ממשית במשפט "סגול" זה.

חילוקי דיעות אלה חוצים את הספרות ההלכתית לאורך הדורות, ועד היום. בשו"ת מהרי"ט (ב'), יו"ד סימן כח) דן בעניינו של "איש הלזה זה שמו אשר יקראו לו הרי יצחק יצ"ו" אשר נדר לפני שנתיים כי "אם תלד אשתו זכר ללכת לארץ ישראל, וילדה אשתו זכר, ובשנה שעברה לא אסתיעא ליה מילתא ועתה עזב את ביתו ואת ילדיו בעירו אנדרינופלה" אך ידו אינה משגת לעמוד בהוצאות המסע, לכלכל את עצמו ואת אשתו וילדיו שהותיר אחריו, "ובא לשאול את פיננו אם יוכל לישאל על נדרו", מה גם ש"רעדה אחזתהו מגאון הים ומשאון גליו". דעת מהרי"ט חדה וברורה:

... נדר זה שנדר לעלות אין בו מצוה, שאין עיקר המצוה בעלייה אלא בישיבה והדיר' שמה כמו שהביא הרמב"ן ז"ל, אבל מי שעולה לראותה ע"ד לחזור לא מצינו בזה מצוה מפורסמת. ואפי' תימא שזכות הוא לו ממה שאמרו כל המהלך ד' אמות בא"י מובטח לו שהוא בן העולם הבא דכתי' ורוח להולכים בה, מ"מ מצות עשה ליכא, ועוד היא מתפרשה בנקבר שם אלא שלא הספיק לדור ולישב בה דהכי משמע רישיה דקרא נתן נשמה לעם עליה אפי' שפחה שבא"י מובטחת לה שהיא בת העה"ב והיינו שמתה ונקברה שם...

דעתו אם כן ברורה: "המצוה" אינה אלא התיישבות הקבע, ומאחר ולא זה היה נדרו, לכן לא בנדרי-מצוה עסקינן. אותו שבא לראותה ולחזור לארצו, יש לו "זכות" אך "מצוה" לא קיים. אשר לאימרת "כל המהלך ד' אמות", הרי זו מצטמצמת ומוחלת על קבורה ולא על הילוך. לימים נתן בית הדין הרבני דעתו על שיטת מהרי"ט, ולמען הסר כל ספק הבהיר שאפילו לדידו "שאינ מצוה

³ לפנינו – ככול הנראה – איננו, ונאמן עלינו בעל שיירי כנסת הגדולה.

⁴ הרמ"א (שם) הרחיב את ההיתר והורה כי "כל מקום שאדם הולך לסחורה או לראות פני חבירו חשוב הכל דבר מצוה, ואינו חשוב דבר הרשות רק כשהולך לטייל", ולכן אין למחות במקילים.

לעלות לא"י ע"מ לחזור, הכוונה שאין זו אותה מצוה גדולה של ישוב א"י, אבל מעלה יש בזה" (פסקי דין רבניים חלק ה עמ' קפג).

לעומת מהרי"ט, הרי בשו"ת הריב"ש (סימן קא) קבע כי "אין לומר שאין העליה מצוה כי אם הישיבה, שהרי העולה על דעת להתיישב נקרא עוסק במצוה" כבר בשלב שהוא "הולך לעלות לא"י". חיזוק לגישה זו הוא מוצא באותו מאמר חז"ל - "כל המהלך ד' אמות בארץ ישראל, מובטח לו שהוא בן העה"ב". מה בכל זאת ייקרא "רשות"? "אפי' הולך לסחור או לראות פני חברו חשוב בזה דבר מצוה, ואין חשוב לדבר הרשות אלא כשהולך לטייל".

גם בין פוסקי דורנו מצאנו מיגוון גישות.⁵ הרב ש' ישראלי נותר בתהייה עד כמה מדובר במאמר הלכתי מוצק ומחייב: "כל ענין של ארבע אמות בארץ ישראל דורש ביאור רב, האם זו מצוה בפני עצמה;⁶ הרב ש"ז מן ההר והרב ש' פישר גרסו כי "הליכה" בהקשר זה אינה אלא שהייה והימצאות בארץ ישראל; הרב י"ש אלישיב סבר כי כל האימרה לא באה אלא כדי לעודד ולמשוך יהודים היושבים בחוצה-לארץ שיבואו לארץ, ולו יהא זה רק לביקור; הרב א"א כהנא-שפירא טען כי אמנם אין כאן מצוה שיהא בכוחה לדחות מצוות אחרות מדין 'העוסק במצוה פטור מן המצוה', אך בכל זאת בודאי יש בהליכה ובשהייה בארץ ישראל עניין ומעלה רוחנית.

ד. מיגבלות בגברא ובחפצא

בהתאם לצמצום זה בהגדרת "מצות" הטיוול, הורו הרב ש"ז אורבך והרב י"ש אלישיב כי לגבי לומדי תורה, ודאי עדיף הוא שלא יפסיקו לימודם לצורך הליכה בארץ ישראל ולשם טיול גרידא, שגם אם אמנם בהליכה של ארבע אמות "חדשות"⁷ יש משום חיבוב של מצוה ישוב ארץ ישראל, לימוד תורה שלהם עדיף מזה והוא מעלה ומצוה גדולה יותר.

דברים אחרונים אלה – של הרבנים אורבך ואלישיב – חושפים מיגבלה ראשונה, מיגבלה בגברא, זו המוטלת על לומדי תורה: חיבוב מצוה אינו עומד נגד מצות לימוד תורה. מיגבלה נוספת, כללית יותר, הנוגעת לחפצא עצמה, עניינה תיזמון הטיוול. מן הבבלי (סוכה כז ע"ב) עולה שבח לאותם "עצלנין שאין יוצאין מבתיהן ברגל [רש"י: אף על פי שלא בשביל הרגל מתעכבים, שהרי כל ימות השנה אינן יוצאין מחמת עצלות - אף על פי כן משבחן אני], דכתיב (דברים יד, כו) ושמחת אתה וביתך". כך על עצם היציאה מן הסוכה, וכך על אחת כמה וכמה הכניסה למצב פטור מסוכה מדין "הולכי דרכים". משם הרב ש"ז אורבך הובא⁸ אם כן "שאסור לערוך טיולים בחג הסוכות להיפטר מסוכה מדין הולכי דרכים, שהרי יכול להקדים או לאחר הטיולים ליום אחר".⁹ גם הרב

⁵ מקורות דבריהם, ראה לפי הביבליוגרפיה שלהלן.

⁶ עוד דן הר"ש ישראלי בשאלה אם גדר "הליכת ד' אמות" חל גם על נסיעה ברכב - "רכוב כמהלך דמי - והסתייע במה שכתב בשו"ת מהר"ץ חיות (סימן ז) ביחס לעלייה לרגל, שיכול לבוא ברכב, ועם זאת משום חיבוב מצוה יותר טוב שילכו ברגל ממש.

⁷ לאמתו של דבר, במקורות קדומים – סוגיית הש"ס וכן רמב"ם וראשונים הנ"ל: "ארבע אמות", לאו דווקא "חדשות".

⁸ ראה הרב א' וייספיש, ספר הסוכה השלם, ירושלים תשנ"ג, עמ' תנח.

⁹ ראייתו: המגן אברהם (סימן תרמ סק"ד) כתב שהשותה משקה ומשלשל חייב בסוכה, אע"פ שמצטער, לפי שהיה לו לעשות זאת קודם החג או אחריו. הוא הדין טיולים, שניתן היה להקדימם או לאחרם ליום

ע' יוסף קבע כי ככלל, "עדיף להימנע מטיולים בחול המועד, ולהקדיש זמנו לתלמוד תורה".¹⁰ הרב מ' פיינשטיין (אגרות משה, או"ח – ג', סימן צג) אף חידש כי גם אותו שכן יצא, לא חל עליו גדר "הולכי דרכים" הפוטר מן הסוכה:

ובדבר לצאת לתענוג בעלמא למקום שלא יהיה לו סוכה, מסתבר לע"ד שאסור. שהולכי דרכים... הוא כשהולכין למסחר וכיוצא, שהוא צורך ממש... אבל לטיול ולתענוג בעלמא, שאין לזה שום צורך, אינו כלום מה שבשביל תאוותו והנאתו היה יוצא מביתו, כיון שלא היתה יציאתו מביתו לצורך...

הרב י"ש אלישיב (הערות למסכת סוכה, עמ' קיד) ערער על חידושו זה של הרב פיינשטיין, זאת מאחר ולדידו חלה "השתנות טבעים"¹¹ תרבותית, המשמעותית להלכה בעניין זה:

הנה הגר"מ פיינשטיין זצ"ל, באגרות משה, יצא בחידוש גדול שהולכי דרכים הפטורים, היינו דוקא בדרך סחורה שזה דרכו של השנה, אבל הולכי דרכים היוצאים לטיול בעלמא, אינם פטורים מן הסוכה... ולכאורה דבריו אינם מובנים, דמ"מ כיון דהיום הדרך הוא לצאת לטיול, א"כ מאי גרע מסחורה דהוה דרכו, הוה בכלל תשבו מעין תדורו ופטור מסוכה... ונראה דמש"כ 'הולכי בדרך סחורה' לאו דוקא נקט. ועוד דהרי הראשונים לא פירשו כן כלל אלא סתמו.

בכל אופן גם הוא לא צידד בעצם היציאה. קרובה לכך גם גישת הרב וזנר (שו"ת שבט הלוי ה', סימן קעג): "... טיול, על פי סברא, לא נקרא צורך", אם כי הוא מוסיף: "ומכל מקום, אם הולכים לזמן מועט מאוד, לראות פלאי הטבע של יוצר בראשית ברוך הוא, יש מקום להקל. כמובן, צריך להפך הכל לדבר מצוה".

ה. יציאה לחו"ל מותרת לצורך

עד כאן עסקנו בתיור הארצישראלי. מה בנוגע ליציאה מהארץ חו"ל, במטרות "חיוביות"? הרב ישראל לא ראה מניעה הלכתית¹² ביציאה "לשם התרשמות ישירה מהמקומות שבהם התרחשה השואה הגדולה", כמו גם יציאה לשם לימוד מקצועי שאינו יכול להיעשות מיטבית בארץ:

... נראה פשוט שלא גרעה מיציאה להרווחה... אם הכוונה להסתייע בזה לשם לימוד מקצוע שממנו יתפרנס בעתיד, פשוט דבכה"ג ה"ז בכלל סחורה ממש... גם בגוונא שאינו נצרך לידיעות אלו באופן ישר למקצועו... ג"ז בכלל סחורה הוא... יציאה לחו"ל לצורך לימוד שאין בזה משום החשבת חוץ לארץ אלא מחמת הצורך לקבל ידיעות ממקור ראשון, אין בו

אחר. ואם במקום צער אסרו חכמים מטעם זה הקזה ומשקה המשלשל, הרי לצורך טיולים על אחת כמה וכמה שיש להימנע מזה.

¹⁰ שו"ת יחווה דעת חלק ג סימן מז.

¹¹ על המושג, משמעויותיו ההלכתיות, גבולותיו ומיגבלותיו, ראה בספרי השתנות הטבעים בהלכה², ירושלים תשנ"ח.

¹² להבדיל מהסוגייה הערכית, התוהה אם זו דרכה העיקרית של יהדות להנציח "זכרון". על כך ראה במאמרי 'משלחות הנוער לפולין: לשאלת אופיו של "הזכרון" היהודי', שמעתין, 117-118 (אייר-אלול תשנ"ד), עמ' 125-135.

משום איסור. אך נראה שמ"מ מידת חסידות איננה... כשהציאה היא לשם לימוד מקצוע... אין גם מידת חסידות שלא לצאת...

לאחרונה נכתבו מאמרים אחדים שעניינם יציאה לחו"ל לצורך נופש, רגיעה ותיור גרידא. גם בעניין זה חלה – כנראה – "השתנות טבעים" תרבותית-הלכתית משמעותית. אם לפני כעשור עוד נשמעה בעניין דיעה נוקבת ונחרצת השוללת,¹³ הרי בשנים האחרונות נשמעת נימה שונה לגמרי: "יציאה לחו"ל מותרת לצורך. במסגרת הצורך ניתן לכלול גם טיול, שמטרתו ראיית נפלאות הבריאה, וכן נופש או טיול לרפואת הגוף או רפואת הנפש. היציאה מותרת גם כדי לראות פני חבירו, או לסייע להוריו ולזקניו. הנסיעה לקברות צדיקים ולמחנות ההשמדה של קדושי עמנו – מותרת".¹⁴

ו. מהדרכות מרן הראי"ה ורבנו הרצי"ה

בהיות מרן בלונדון ורבנו בגרמניה, כותב האב לבנו: "וע"ד הטיול, אם הוא מועיל לבריאות כפי השערתי, מדוע תמנע מזה, אם רק אין בזה מגרעות רוחניות מכריעות" (אגרות הראי"ה ג', איגרת תשע"ט). ושוב הוא מדריכו (שם, איגרת תתנ"ב): "ע"ד עצם ההליכה לטייל במקום שיש אפילו חשש רחוק של סכנה ח"ו, כבר גליתי את דעתי כמדומה באיזה ממכתבנו, שאינה מהראוי... דכל דבר שיש בו חשש סכנה, אע"פ שמנהג העולם להיכנס בכך לצרכן של בריות, אין היתר כ"א לפרנסה, ולפי מה דקיי"ל כרבנן גם להרוחה מותר, אבל לא לשם טיול בעלמא. ונראה לע"ד דה"ה בכ"מ שיש בו חשש סכנה, אפילו בדרך מיעוט ורחוק מאד. ודי ישמרך מכל פגע ותאושר בכ"ט לאוי"ט".

הדגשים ניתנים אם כן רק על הבריאות – מהצד החיובי, והסכנה – מהצד השלילי, מה שאינו מפתיע אחר שהמכתבים נסובים כאמור – לפי תקופתם – ביחס לטיולים על אדמת נכר. לימים נזקק הרצי"ה לא פעם להתייחסות לטיולים ארצישראליים. בהספד שהוא נשא בהיכל הישיבה על תלמידו משה שטיין ז"ל, אשר נקטף בדמי ימיו בטיול במדבר יהודה, הוא הדגיש את חשיבות "ההתהלכות" על רגבי אדמת ארץ ישראל, התהלכות שהיא המשך דרכו של אברהם אבינו:¹⁵

בדברי חז"ל אנחנו מוצאים הגדרה של התהלכות בארץ... לפי חכמים, ההתהלכות של אברהם אבינו בארץ הזאת לארכה ולרחבה, יש לה ערך של הכשר לדורות. ולפי כל הדעות יש להתהלכות בארץ ענין מיוחד, והוא נמשך עד כדי כך שהמהלך ד' אמות בארץ ישראל יש לו חלק לעולם הבא. הנצחיות של אחיות עם ישראל בארץ הזאת, הנצחיות האלוהית הזאת היא הדדית, המהלך ד' אמות – וד' אמות זו המידה המינימלית, ד' אמות של אדם קונות לו בכל מקום, ובמינימום הזה אם האדם מתהלך יש לו עולם הבא... ומכאן המקור להגדרה הברורה והקדושה של חז"ל, שיש ענין להתהלך ד' אמות בארץ ישראל, בהתהלכות וטיולים בארץ הזאת... המשך של אותה התהלכות של אברהם אבינו...

¹³ ר"ח סבתו, 'יציאה לחוץ לארץ', תחומין ט (תשמ"ח), עמ' 257-265.

¹⁴ ר"ש דייכובסקי, תחומין כ (תש"ס), עמ' 399-406; ראה שם גם עמ' 407-411: אין לאסור יציאה לחו"ל המאופיינת בארעיות.

¹⁵ אורות התשובה, מהדורת ר"י פילבר ירושלים תשל"ז, בהקדמה.

לימים, למי ששאלו "אם הטיול בארץ ישראל הוא בכלל מצוה" השיב בחדות: "בודאי שכן, שהרי לימדונו רבותינו ז"ל שהמהלך ד' אמות בארץ ישראל הנהו בן עולם הבא, ומכאן שזה בודאי בכלל מצוה". אלא שמצא לנכון ולנחוץ "למקם" מצוה זו יחסית למצוות שונות:¹⁶

אמנם במצוות יש קלות ויש חמורות, ולימדונו רז"ל הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה. ואמנם בענייני משקל המצוות לימדונו חז"ל כי תלמוד תורה כנגד כולם... והנה כל זה שייך על עצם ההתהלכות בארץ ישראל... וכל זה שייך באינם קבועים בתלמוד תורה, ולקבועים בתלמוד תורה הלא הדברים נוגעים לביטול תורה. ולא ויתר הקב"ה על ביטול תורה ואפילו של יחידים, וקל וחומר של רבים. אמנם אם ההליכה של הטיול יש לה עניין של חיזוק הבריאות, הלא זה שייך לעניינה של השקידה – לתורה.

וכמובן כל זה להליכה לטיול של בנים לבד ובנות לבד, ובשום אופן לא בעירבובייה של בנים ובנות ביחד.¹⁷ ואין שום היתר של מצוה-הבאה-בעבירה ללמדם דברי תורה ביחד. ושומר ישראל ישמרנו ויגוננו בחסד זכותו...

נקודות אלה – חשיבות וערך מצוותי מחד, סייגים ומיגבלות מאידך – שבו והוזכרו על ידו שוב ושוב: "אמנם לענין הטיולים בכללם, צריך בודאי בירור ופיקוח והדרכה מעולה שלא יהיו בעירבובייה של בחורים ובחורות ביחד חלילה..."; טיולים צריך לסדר בבין הזמנים ולא בביטול-תורה". משנשאל ביחס ל"באים לתור את א"י וחוזרים, אם יש בזה מצוה?", השיב שהוא בהחלט רואה בכך ערך: "... בודאי הראיה של ארץ החמדה, שמתוכה מוכלל יופיו של עולם (יומא נד ע"ב), ארץ החיים הקודש והטהור, שחיי נשמות מלא אורה ורוממות קודם ממלאים מראותיה וזכרונותיה לכל אדם מישראל, על אחת כמה וכמה שיש בזה ענין של מצוה מצד עצמה".¹⁸

*

חיתום

אמור מעתה: גישה מאוזנת הבוחנת את סוגיית הטיול הארצישראלי אליבא דאמת, ממקמת אותו כזכות וכערך משמעותיים, כאלה שאף קרויים לעיתים "מצוה", אם כי בגדר "מצוה קלה".¹⁹ בהתאם, מחד אין להסתכן עליה ואין לבטל מחמתה מצוות אחרות, ומאידך יש לראות בה רכיב חינוכי משמעותי. מבחינות אלה, וודאי קל מצבה של מכללה להכשרת מורות ממכללה להכשרת מורים, שכן חומרת ביטול תורה אינה עומדת לנגדה. וגם אם נכון שיש מן הסיורים שיכולים להיות מוגדרים כתלמוד תורה, כמו שגם נכון כי רכיבים מסויימים של ביטול תורה יכולים לחול גם לגבי נשים,²⁰ עדיין המשקל המרכזי של מרבית הסיורים אינו שקול לשקלא וטריא בהווות אביי ורבא בית מדרשיים, כשם שעיקר חובת תלמוד תורה על זכרים היא מוטלת. לכן, ביחס למכללה להכשרת מורות, כל עוד הסיורים אינם גוררים בעקביהם ביטולי מצוות – והרי אינם

¹⁶ רצי"ה קוק, שאלות ותשובות, תחומין ג (תשמ"ב), עמ' 385-386.

¹⁷ וראה לעיל הערה 1.

¹⁸ מכתב הרצי"ה קוק, אמונת עתיד, 21 (שבט-אדר תשנ"ח), עמ' 17. [דוק בלשונו – ביחס לסוגייה זו שנדונה לעיל: "ענין של מצוה מצד עצמה"].

¹⁹ השווה רמב"ם, פירוש המשניות למסכת אבות ב, א: "... מצוה שחושבין בה שהיא קלה, כגון... למידת לשון הקודש".

²⁰ ראה מאמרי 'תלמוד תורה לנשים: הלכה בהשתלשלותה ובהתהוותה', אהיה כטל לישראל – פרקי חינוך לבת, מ' שטיגליץ (עורך), מרכז שפירא תשס"ה, עמ' 41-64.

מתקיימים בימי חג ומועד, אינם כרוכים ביציאה לחו"ל, נשמרים בהם בקפידה הלכות צניעות והם מתוכננים בזהירות בטיחותית - הרי ערכם ותרומתם משמעותיים. וחזקה על המתכשרת להוראה כי בע"ה, מורכבות מאוזנת שתפנים היום תטמיע בתלמידיה מחר.

ביבליוגרפיה

- ד"ר אהרן ארנד, טיול לחו"ל, שנה בשנה תשנ"ו, עמ' 289-297
- פרופ' מרדכי ברויאר, הערות לנושא הטיול בספרות השו"ת, המעין טז - תמוז תשל"ו
- הרב שלמה דייכובסקי, יציאה מארץ ישראל לחוץ לארץ, תחומין כ (תש"ס), עמ' 399-406
- ד"ר זאב וילנאי, הטיול וערכו החינוכי, מרכז פדגוגי למדריכים, ירושלים תשי"ג
- ד"ר פרץ כהן, בביאור עניין "המהלך ארבע אמות בארץ ישראל", מצהר לצהר: נר זכרון לאורן ברגמן, הרב ש' מן-ההר (עורד), ירושלים תשמ"ד
- הרב שמואל כ"ץ, והיה מחניך קדוש, ירושלים תשל"ח
- הרב מנחם סליי, הטיול בספרות השו"ת, המעין טז - ניסן תשלו
- הרב יהודה עמיחי, יציאה לטיול מסוכן, אמונת עתיד, 18 (אב-אלול תשנ"ז)
- הרב יהודה עמיחי, טיולי שורשים בחוץ לארץ, אמונת עתיד, 24 (אב-אלול תשנ"ח)
- הרב ישראל רוזן, תרבות טיולי חו"ל, תחומין כ (תש"ס), עמ' 407-411
- אברהם שטאל, תמורות ביחס היהודים לטבע וטיולים, המכון להדרכה בשדה, החברה להגנת הטבע, תל אביב תשמ"ה
- ד"ר יוסי שפנייר, ערכו החינוכי של הטיול, טללי אורות, ג, עמ' 165-176